Diskuse

Menšiny a revize výkladu českých poválečných dějin

Pavla Šimková

„Komunisti z nás udělali lidi.“ – Matěj Spurný si do úvodu své knihy *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*¹ těžko mohl zvolit provokativnější větu (s. 9). Tato slova, která jsou podle něj charakteristická pro vzpomínání například některých Romů na první období komunistické diktatury v Československu, jsou výpovědí, která se neslučuje s konformním pohledem na nedávnou minulost, která dráždí svou jinakostí. Přesto by ji mnohý z příslušníků menšin v českém pohraničí po druhé světové válce, o nichž pojednává tato kniha, nepochybně podepsal. A i když zní přepjatě a bez jakýchkoli pochyb zachycuje jen jednu stranu mince, účel, který v textu plní, je jednoznačný: problematizuje pohled na rané období socialistické diktatury v Československu, na období, které bývá jak v současné historiografii, tak ve veřejném diskurzu až příliš často prezentováno v černobílém zkruslení.

Na začátek je třeba říci, že Matěj Spurný odvedl na poli výzkumu svého tématu – postavení tří vybraných menšin (zůstavších Němců, Romů a volyňských Čechů) v českém pohraničí v patnácti poválečných letech, vývoje postojů většinové společnosti vůči nim a jejich role v rámci politiky československého státu předtím i poté, co splynula s politikou Komunistické strany Československa – výtečnou práci:

1 Praha, Antikomplex 2011, 373 strany.

jeho analýze různých úrovní tématu, práci se zdroji a v neposlední řadě i přesnému a promyšlenému užívání pojmů nelze nic vytknout. V tom ale význam jeho knihy podle mého názoru nespočívá. Jejím nejdůležitějším přínosem je nadnesení otázky, zda dva z hlavních pilířů současné *master narrative* o období komunistické diktatury, totiž striktní oddělování režimu od společnosti a periodizace moderních českých dějin na období před 25. únorem 1948 a po něm, nestojí na hliněných základech; jádrem knihy není nic menšího než zpochybnění stávajícího paradigmatu.

Člověk neobeznámený s moderními dějinami českých zemí by musel ze způsobu, jakým je období 1948 až 1989 prezentováno ve veřejné debatě a ve většině historických prací, které vznikly během posledních dvaceti let, nutně nabýt dojmu, že komunistická elita přiharcovala do úrodné české kotliny odkudsi z východoevropské stepi, podobna maďarským kmenům, které rozvrátily Velkomoravskou říši, a že s demokratickým, spravedlivým a mírumilovným českým obyvatelstvem neměla pranic společného. Panující obraz daného období je dosud víceméně charakterizován dichotomií cizorodého a všemocného režimu, neprodyšně odděleného od obyvatelstva, které ovládá represivními metodami, a bezmocné společnosti, rozdělené na nepočetné odbojáře a početné oběti (spolupracovníci režimu, touto optikou nahlíženo kolaboranti, se nepočítají, protože coby vředy na zdravém těle národa je nutno je ze společnosti vyloučit). Toto zjednodušené pojetí českých dějin v období komunistické diktatury, které je až v posledních několika letech výrazněji narušováno konfrontací s alternativními historiografickými koncepcemi, nám podle Spurného řekne jen málo o životě většiny obyvatelstva, a „zejména nepřispěje k porozumění skutečnosti, že se jedná o nejdéle trvající a nejstabilnější politický systém československého 20. století, jenž za čtyři desítky let své existence prošel jedinou skutečně vážnou krizí“ (s. 13).

Takový pohled na komunistickou diktaturu s sebou přináší výzkumné problémy odlišné od těch, jakými se většina historiků dosud zabývala, především otázku po zdrojích podpory a legitimacy systému. „Legitimizace“ a „diktatura“ jsou slova, na jejichž spojení nejsme zvyklí, Matěj Spurný ale na příkladu společnosti v pohraničí přesvědčivě ukazuje, že se zdaleka nemusejí navzájem vylučovat. Jednou z legitimizačních strategií byla pro komunistickou stranu její zpočátku vypjatě protiněmecká a nacionalistická rétorika, díky níž získávala politické body v poválečných letech a která z ní učinila do značné míry garanta zájmů osídlenců v pohraničí. Tato očekávání se pro ni postupně stala i zátěží, a jak Spurný dokazuje na mnoha příkladech lokálního dění, strana byla v pozdějších letech nucena velmi opatrně manévrovat mezi populární nacionalistickou notou a ideologií proletářského internacionalismu, který jí měl být teoreticky bližší. Ve chvíli, kdy se očekávání většiny zvrátilo od budování „nové společnosti“ ve prospěch udržování stabilních poměrů, obrátila i KSČ a z revoluční síly se proměnila v záštitu pořádku, tak jak jej chápala většinová společnost, včetně represe vůči menšinám, které podle veřejného mínění tento pořádek narušovaly. Tento vývoj a fakt, že i represe může sloužit jako úspěšná legitimizační strategie, Spurný přesvědčivě demonstrovuje na osudu romské menšiny, v jejímž případě původně proklamovaná emancipační politika strany musela ustoupit společenské poptávce po tom, aby „byla učiněna přítrž řádění cikánských

tlup“ (s. 276). Nakolik politika, která nesla ovoce ve specifické situaci pohraničí, fungovala ve vnitrozemí, v národnostně víceméně homogenních oblastech, kde nedošlo po válce k tak radikálním změnám v sociální struktuře, je otázka, která by sice stála za bližší prozkoumání, na kterou ale může studie zabývající se pohraničními oblastmi dát jen těžko odpověď.

Problematiku státní politiky v pohraničí ovšem rozhodně nelze nahlížet pouze z perspektivy „strana činí, lid přihlíží“: kniha *Nejsou jako my* je kromě jiného příběhem vzájemného ovlivňování ideologických záměrů a reality všedního dne, kdy skutečná opatření nejsou pouze diktátem státní moci, ale daleko spíše výsledkem vyjednávání mnoha aktérů na mnoha úrovních, od státní až po místní, od ministerských nařízení až po stížnosti řadových občanů. Matěj Spurný si dobře uvědomuje, že dějiny vytvářejí lidé, kteří si s sebou přinášejí vlastní zájmy, loajality a hodnotové systémy, jež se ne vždy shodují s oficiální linií, a že se tudíž ne každé ideologické východisko dočká hladkého převodu do praxe. Takový pohled nabourává představu o společnosti ovládané výhradně shora všemocným státním aparátem. Aniž by zpochybňoval, že se v případě komunistické diktatury jednalo o politické panství postavené na autoritativním základě, v němž se „politicky motivované násilí považovalo za legitimní a bylo nezdědky užíváno“ (s. 12), vychází Spurný z předpokladu, že žádný režim se nemůže dlouhodobě udržet u moci trvalou represí většiny obyvatelstva, a poukazuje na to, že tázaní po legitimizačních strategiích KSČ a po zdrojích společenské podpory komunistického panství je nejen oprávněné, ale pro pochopení československých dějin dvacátého století podstatnější než tak často prováděná redukce socialistické diktatury na popis útlatu a represe.

Stejně jako oddělení státní moci a společnosti lze podle Spurného oprávněně zpochybnit také přetrvávající představu o dějinné uzavřenosti období 1948 až 1960. Pokud o datu, které toto období uzavírá, mohou panovat pochyby, počátek celého období se zdá být dnes samozřejmý – což ovšem vypovídá více o současné společnosti a její sebereflexi než o dějinách jako takových. Každá historická periodizace je ve své podstatě konstrukce: tím, že přiřkneme určitému datu nebo události význam zlomu či vrcholu, dáváme příběhu dějin určitý smysl, který vylučuje alternativní výklady. Právě takový alternativní pohled navrhuje Spurný, když zpochybňuje význam února 1948 jako nejmohutnějšího předělu českých dějin dvacátého století. Poměrně přesvědčivě přitom argumentuje, že když se vyzdvihuje okamžik komunistického převzetí moci jako přelom ve všech oblastech života, přehlíží se kontinuity a procesy, které byly v běhu už předtím: míra násilí, u níž máme většinou zafixováno, že se po únoru 1948 takřkajíc vymkla z kloubů, ve skutečnosti od konce války postupně klesala, a to i po komunistickém převzetí moci; zestátnňování hospodářství bylo v plném proudu již před rokem 1948 a rovněž segregace různých skupin obyvatelstva se neobjevila až s nástupem vlády KSČ. Pěťadvacátý únor 1948 je nepochybně významné datum pro pochopení moderní československé, respektive české historie, bylo by však chybou přijímat jej automaticky jako jednoznačný a vše určující zlom.

Matěj Spurný v knize *Nejsou jako my* přesvědčivě ukazuje, že když stále znovu vyprávíme stejný příběh o zločinném režimu a znásilňované, trpící společnosti,

přehlízíme podstatné skutečnosti, které by nám pomohly lépe a hlouběji pochopit společenské uspořádání, v němž se odvíjely naše dějiny ve druhé půli dvacátého století a jehož dědictví si s sebou neseme dodnes. Historiografie spoluurčuje převládající výklad dějin, a dokud bude zdejší dějepisectví produkovat knihy, které předkládají právě jen takto omezený a zkreslený výsek reality, je jen malá naděje na změnu celospolečenské reflexe české historie ve dvacátém století. Stejně jako se Němci museli postupně vyrovnat s tím, že nacistický režim byl hluboce provázán s německou společností, budeme se i my muset smířit s faktem, že komunistická diktatura se nezjevila v našich dějinách jako blesk z čistého nebe, ale do značné míry vyrůstala ze společnosti, které vládla. Doufejme, že kniha *Nejsou jako my* je jednou z prvních vlaštovek na této cestě.